

EL PRENOM D'UNA JOGUINA: CONSIDERACIONS ENTORN DEL TERME *PEPA* EN L'ACCEPCIÓ DE 'NINA DE JUGAR'

Pere CAPELLÀ SIMÓ
Universitat de les Illes Balears

El Museu Romàntic Can Llopis de Sitges (Garraf) alberga una de les col·leccions públiques de nines antigues més rellevants d'Europa, que aplega un total de 820 peces procedents de les millors manufactures alemanyes, franceses i catalanes del segle XIX. Cal situar l'origen d'aquest fons al 1963, amb la donació a la Diputació de Barcelona de 342 nines per part de la il·lustradora Lola Anglada i Sarriera (Barcelona, 1892 – Tiana, 1983). La reelaboració de l'inventari de la col·lecció, efectuada dins el marc de les tasques de comissariat de la futura exposició permanent, ha exigut la realització d'un vocabulari de la nina, realitzat per l'autor a partir dels existents en l'àmbit genèric de les joguines infantils.¹ El present article se centra en un dels mots d'aquest vocabulari inèdit: el terme *pepa*, escollit tant per la singularitat de la seva etimologia com per l'interès cultural de l'objecte que designa.

L'OBJECTE

El Diccionari normatiu defineix el mot *pepa* com a «nina de drap» (*DIEC2*, s. v. *pepa*). D'altra banda, a l'obra *Les meves nines*, un text a mig camí entre el relat literari i les memòries de col·leccionista, la mateixa Lola Anglada (1983: 15) se serveix del mot per a designar unes nines de fabricació catalana, pròpies de la darrerïa del segle XIX i de la primera meitat del XX, que, tanmateix, no eren fetes de drap sinó de paper maixé:

Les nines, però, que a casa nostra eren més estimades eren les de cartró, conegudes amb el nom de «pepes». Eren totes emmotllades, amb perruca i botines fins a mitja cama, segons

1. Ens referim, d'una banda, al *Diccionari de jocs i joguines* del Termcat; de l'altra, al d'Història de la Joguina, de 119 veus en català, castellà, francès i anglès, inclòs a Capellà (2012: 855-867).

la moda de la seva època, el 1860; les botines eren decorades amb uns filets daurats i els botons de dalt a baix de les botines també eren emmotllats i daurats. La cara de la nina era envernissada i n'hi havia que feien un metre, o més, d'alçària. Aquestes pepes eren genuïnament catalanes. A Gràcia n'hi havia manufactures i també van arrelar al País Valencià, on també les van fabricar.

Lola Anglada reuní un total de catorze pepes conservades avui al Museu Romàntic.² En efecte, presenten les característiques apuntades més amunt, a les quals cal afegir la particularitat que les extremitats s'articulen al tronc, també de paper maixé, per mitjà d'un cordill. A aquestes peces, cal sumar-n'hi una, fruit d'una altra donació, que presenta les mateixes característiques a les extremitats i al bust; altrament, el cos no és de paper maixé sinó de roba.³ Aquesta tipologia, que hauria pogut donar lloc a la definició de «nina de drap» que recull el *DIEC2*, fou descrita per Joan Amades (1965: 83-84) al primer text monogràfic dedicat a la nina en llengua catalana:

Les extremitats eren de cartó emmotllat i modelat, unides per la part superior a un bocí de tela que per un dels extrems anava agafat al tronc o cos de la nina, tela que constituïa l'articulació. Les sabates i les mitges eren de cartó i formaven part de l'emmotllat del conjunt de la cama. Hi havia un tipus d'aquestes nines que duïen un gran pentinat a la moda d'aleshores, també de cartó i, semblantment al calcer, emmotllat amb la testa. El cap i el bust, tot de cartó, anaven cosits damunt del cos de palla o de serradures. D'aquestes nines n'hi havia que anaven en camisola i d'altres vestides.

Aquestes nines amb el cos de drap foren objecte d'una patent d'invenió sol·licitada pel fabricant barceloní Josep Cruset el 1883. A la memòria descriptiva de l'invent, tanmateix, Cruset s'hi refereix amb el mot «muñeca de pasta»,⁴ atès que el cos de roba era cobert per la indumentària i, per tant, les parts visibles de la nina, el cap i les extremitats, eren de paper maixé. A tot això, avui el *Diccionari Descriptiu* defineix pepa com a «nina de cartó» (*DDL*, s. v. *pepa*). Per la seva banda, el diccionari de la RAE recull el mot equivalent en castellà, *pepona*, amb el sentit de «muñeca grande de cartón, que servía de juguete a las niñas» (*DRAE*, s. v. *pepona*).

Així, per tant, constatem que la noció aportada pels textos especialitzats, de *pepa* com a nina de cartó, apareix recollida en el *DDL* i al *DRAE*, mentre que el *DIEC2* es decanta per «nina de drap». Finalment, el *DCVB* aporta una nova definició: «nina de pedaç, de cartó, de vidre, etc., amb què juguen les nenes» (*DCVB*, s. v. *pepa*). És a dir, recull el terme *pepa* com a sinònim de *nina*, en un sentit genèric, per bé que restringeix l'accepció a l'Empordà i a Mallorca. La definició més concloent apareix al diccionari de

2. Els corresponen els números d'inventari: 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 450.

3. Aquesta peça fou donada al Museu per Maria Teresa Catasús l'octubre de 1967; li correspon el número d'inventari 764.

4. Archivo Histórico de la Oficina Española de Patentes y Marcas: Expedient número 3364. Cruset Arrufat, J. «Un procedimiento para fabricar muñecas de pasta», 16 de maig de 1883. Per a més informació sobre l'invent, vegeu Capellà (2013: 247-257).

Sebastià Oliveras i Duran: «nina grossa i de poc preu, gen. de cartró (*pepa* és la paraula que s'usa per a la joguina que en altres llocs s'anomena 'nina', ja que a Mallorca una 'nina' és una noia)» (*DicPC*, s. v. *pepa*).

PRIMERES DOCUMENTACIONS

Tocant als orígens del terme, Amades (1965: 46-48) fou partidari de fixar l'etimologia del mot *pepa* en el llatí *PUPA*, -AE:

El mot «*pepa*» és també de pura ascendència llatina i adopta les formes *pupa*, *pupilia* i *puipilia* entre d'altres. En francès hom també s'ha servit d'aquest terme per a denominar la nina sota la forma de *poupée*, que àdhuc ha estat emprat pels alemanys, que no s'han servit en aquest cas d'una arrel germànica, puix que usen el terme *Puppe*.

Així, el mot *pepa* hauria estat un terme d'arrel llatina que «revela una ascendència romana de la joguina, conservada per tradició seguida i no interrompuda» (Amades 1965: 48). No obstant això, el terme *pepa* no apareix en els diccionaris anteriors al segle xx;⁵ tampoc no sortia al *DGLC* ni al *GDLC*, ni a la primera edició del *DIEC*. És més, el *DCVB*, en recollir l'accepció en sentit genèric, no n'aporta documentació ni cap indicació etimològica.

Joan Coromines, per la seva banda, recull la veu *pepa* com un «hipocorístic de Josepa» que «s'usa familiarment, com a terme personal, vàriament pejoratiu» (*DECat* VI, 1980: 438); no gensmenys, no estableix cap vincle entre l'antropònim i la nina. En canvi, recull l'equivalent castellà *pepona* (*DCECH* IV, 1984: 484): «'muñeca grande', aumentativo del nombre de pila *Pepa* por 'Josefa', dado frecuentemente a las muñecas» i en situa la primera documentació en l'edició de 1914 del diccionari de la Real Academia Española.⁶ Finalment, aquesta primera font defineix l'objecte com a «muñeca grande de carton» (*DRAE*, 1914, s. v. *pepona*).

Fet i fet, tot sembla indicar que el terme *pepa* és absent en els textos literaris catalans del segle XIX.⁷ És més, les nines que, d'acord amb el que hem exposat, podrien ésser

5. Pel que fa al criteri de consulta dels diccionaris vuitcentistes, hem partit de la relació publicada a Duarte i Massip, 1981: 148-152.

6. Concretament, Coromines (*DCECH* IV, 1984: 484) indica: «1ª doc: Acad. 1899 o 1914». Comprovem que l'entrada no apareix a l'edició de 1899; sí, a la de 1914: «muñeca grande de cartón, que sirve de muñeca a las niñas» (*DRAE*, 1914, s. v. *pepona*).

7. El mot *pepa* no apareix en el Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA). D'altra banda, l'entrada més antiga del terme en l'accepció de «nina» del Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana (CTILC) data dels anys trenta del segle xx: «com que la nina no podia ni havia d'ésser solament en mans de les criatures acomodades sinó que també havia d'estar a l'abast de les més humils, es troben les nines i ninots fets de cartró a les quals, a la nostra terra, hom ha donat noms propis tal com el de *Pepes* les que tenen cap, braços i mans, cames i peus de cartró, pintades amb colors llampants, el cos

identificades com a tals es designen simplement com a «nines de cartró». A *La colla del carrer* de Joan Pons i Massaveu (1897: 90), per exemple, trobem: «semblava una embar-nissadota *nina de cartró* á la que li haguessen llevat la testa d'una coltellada». És més, encara el 1918, en una traducció de Marc Twain, Josep Carner incorpora una pepa de les del cos de drap; emperò, en cap moment no l'anomena amb un terme específic: «Si no teniu sinó una nina esparracada, plena de serradures, mentre una de vostres més afortunades petites companyes en té una d'allò més cara, de porcellana, heu de tractar-la, a pesar de tot, amb mostres de benevolença» (Twain 1918: 205).

En suma, també en català, caldria situar les primeres documentacions del terme durant els anys de la Primera Guerra Mundial. Un dels testimonis més primerencs és una nota signada per Martí Casanovas (1917: 39) amb motiu de la festa de Reis de 1917, en la qual esmenta «unes nines reinflades, i unes Pepes rodanxones amb una rosa bon xic sobtada a cada galta».⁸ Els anys trenta, Teresa Vernet (1937: 60) recupera el record d'«una “Pepa” que el Pare m'havia comprat a “El Siglo” i a qui posava els meus vestidets de dos anys enrrera. [...] Fou una “Pepa” de galtes rodanxones i trista camiseta de cotó», amb qui la novel·lista, nascuda el 1907, hauria jugat durant la segona dècada del segle. Un últim testimoni d'aquest període és un estudi de Rossend Serra i Pagès (1926: 44) sobre els jocs infantils publicat primerament el 1921, en el qual esmenta «la fabricació de la nina d'aluda y de l'ordinaria de cartró (pepes)». Notem com, en anomenar les nines de cartró, Serra i Pagès té la necessitat de subratllar el mot familiar entre parèntesis, la qual cosa n'indica la vigència i la popularitat almenys durant la dècada anterior.

D'acord amb el que acabem d'esmentar, constatem que en les primeres documentacions el terme *pepa* va designar, seguint l'orientació de Lola Anglada, les nines de paper maixé i no les de drap, malgrat la definició del *DIEC2*. Tot i que datem les primeres documentacions pels volts de 1917, és difícil situar-ne l'entrada exacta, tractant-se d'un mot de tradició oral. Com a molt d'hora, ens inclinem a situar-la en la data d'aparició de les primeres nines catalanes de paper maixé, que Anglada (1983: 15) situa durant la dècada de 1860; estudis més recents, però, apunten el 1883, any de la patent de Josep Cruset, el primer industrial de l'Estat que enregistrà una invenció relativa a la indústria de la nina (Capellà 2013: 247-257). Actualment, el *DRAE* defineix *pepona* com un objecte del passat: «muñeca grande de cartón, que servía de juguete a las niñas» (*DRAE*, s. v. *pepona*). Fet i fet, les documentacions del mot, tant en català com en castellà, escassegen altra volta a partir de la dècada de 1960, coincidint amb la introducció dels materials termoplàstics en la indústria de la nina i la desaparició consegüent de les nines de paper maixé.

de roba i vestides amb teles de tons violats». *Claror. Publicació de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona*, núm. 2 (1935), p. 8.

8. Es tracta de l'entrada més antiga del mot, en l'accepció que ens ocupa, que apareix a l'Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (ARCA) de la Biblioteca de Catalunya.

EL CAS DE MALLORCA

Tal com hem apuntat, el *DCVB* recull una accepció distinta del mot *pepa*, exclusiva de l'Empordà i de Mallorca, que serviria per a definir qualsevol tipus de nina. Realment, el terme *pepa* pateix un procés d'habilitació almenys en el parlar quotidià de Mallorca, on, encara avui, s'empra en sentit genèric, com a sinònim de *nina* (*DicPC*, s. v. *pepa*). En relació a aquest punt, Amades (1965: 46) aporta l'observació següent:

El terme inicial «nin» en el català peninsular ha desaparegut gairebé del tot i només es troba en femení aplicat a la joguina. A les Balears les formes «nin, nina», aplicades als infants i als joves, són encara ben vives, i, seguint un procés semàntic normal, ha calgut l'adaptació d'un altre terme per a designar la nostra nina per tal d'evitar confusions entre l'infant i la seva joguina. Allí ha perdurat el mot «pepa», aplicat a la nina, que en català peninsular també s'usa, però en un sentit una mica bast i pejoratiu per a designar les nines inferiors, grolleres i de poc preu.

No obstant això, un cop descartada l'etimologia proposada per Amades, constatem que les documentacions del mot *pepa* en el català de Mallorca no són en cap cas anteriors a les del continental. És cert que quan el mot apareix en textos mallorquins, durant l'època d'entreguerres, ja ho fa en un sentit genèric. Així, per exemple, trobem la referència al «joc de pepes» en un article del pedagog Llorenç M. Duran (1930: 267), aparegut a la revista *La Nostra Terra*. I, ja després de la Guerra Civil, Joan Bonet (1951: 39) es refereix amb el terme *pepa* a les nines de luxe de la fi del vuit-cents, cosa improbable en el català continental: «pepes estantisses, amb perruques d'un ros passat de moda, que diuen 'mamà', amb una pronúncia meravellosa».

Tanmateix, el terme usual en els textos literaris vuitcentistes editats a Mallorca és *nina*. És més, contra l'opinió d'Amades, la polisèmia del mot no hauria creat confusions entre la nina de carn i os i la joguina. No endebades, Miquel dels Sants Oliver escriu «ses nines son pe'ses nines». Amb tot, el mot *nina* amb el sentit de joguina abunda en la literatura de la fi de segle. En uns versos de la poeta Marcel·lina Moragues, per exemple, trobem: «¿Veys aquella qu'ara engronsa/ Una nina de padás?/ demás será esposa y mare/ y sos fills engronsará». O, en un text paradigmàtic dedicat a les joguines, Gabriel Alomar (1900: 1) descriu una criatura «mirant-se dins els uys inmòvils y lluents de sa nina de porcelana».

També, el mot *nina* apareix a les cròniques de la fira del Ram aparegudes a la revista *L'Ignorancia*. Així, en aquesta fira emblemàtica de joguines de la Palma del vuit-cents, Mateu Obrador (1880: 1) comptava «nines y també y cavalls y sabrets y escopetetes». També Pere d'Alcàntara Penya (1896: 144-145) hi rememorava «altres taules, totes plenes de nines y ciurells». O, més concretament, els «capets de Manacor per vestir nines», que van tenir molt de ressò. De fet, la popularitat de les nines de ceràmica fetes en aquest municipi es manifesta en l'expressió «cara de nineta de Manacor», que es va estendre en el parlar quotidià de Palma com un compliment per als infants (*DCVB*, s. v. *cara*). Per últim, trobem un exemple fefant de la vigència del terme en la llengua oral. Es tracta de

les rondalles mallorquines aplegades per Antoni Maria Alcover (1971: 102): el personatge de N'Espardenyeta «fa una nina de pedaç, la colga dins es llit».

En un altre ordre de coses, el terme «nina de pedaç» que recull Alcover és d'ús freqüent en els diccionaris editats a Mallorca al llarg del XIX. En primera instància, la veu «nineta de padaz: “muñeca”» figura en *Un vocabulari mallorquí-castellà del segle XVIII*, editat per Josep Massot i Muntaner (1970: 147-163). També Pere Antoni Figuera (1840: 388) recull, dins l'entrada *nin, nina*, l'accepció «de pedás, cartó, jugueta de ninas. *Muñeco, ca*».

Ja ben entrat el segle XIX, trobem que, a l'entrada *nina*, l'accepció «una *nina* (de *padàs*). *Una muñeca*» es fa present almenys a dues edicions del vocabulari de Damià Boattella i Maties Bosch (1877: 87; 1904: 92). També, el diccionari de Joan Josep Amengual (1878: 368) recull l'entrada *nina* amb l'accepció «-de *pedás*. La figura pequeña de hombre hecha de trapos ú otra cosa. *Muñeco*».

Amb tot, notem que la locució «de pedaç» s'usa des del segle XVIII per a diferenciar la joguina de la nina de carn i os, amb el benentès que pot ésser fabricada amb qualsevol altre material. D'aquesta manera, l'ús per defecte en els tractats lexicogràfics de la forma «nina de pedaç» en detriment d'altres locucions podria explicar la definició actual del mot *pepa* que recull per primer cop el *DIEC2*, «nina de drap», la qual no faria referència a cap tipologia concreta sinó a qualsevol figura humana de joguina. I, de fet, desaparegudes del mercat les pepes catalanes de paper maixé, l'accepció genèrica del mot *pepa*, com a sinònim de *nina*, és l'única que col·loquialment perdura, per bé que restringida a un marc territorial específic, en el català del segle XXI.

LA PEPA I LES NINES DE PREU

En el català de Mallorca, el mot *pepa* hauria entrat per tradició oral, coincidint amb l'auge, durant la dècada de 1880, de les nines catalanes de paper maixé. D'altra banda, les primeres documentacions del mot en aquest territori, on adopta un sentit genèric, són també posteriors a la Primera Guerra Mundial. D'acord amb això, creiem adient apuntar la coincidència d'aquest fenomen amb un dels moments claus per a la història de la joguina, que es defineix per la desaparició progressiva del mercat de les nines de porcellana.

La fabricació a Europa de nines amb cap de porcellana es va iniciar durant la dècada de 1840. Tanmateix, la gran divulgació de nines de luxe elaborades amb aquest material es va produir a la darrereria de la dècada de 1870, coincidint amb el llançament, per part de les indústries franceses, d'uns models que reproduïen les proporcions del cos d'un infant. En francès, aquestes nines noves es van anomenar *bébés*. I, en català, el *DIEC2* recull, per bé que com a forma antiga, el mot *bebè* amb l'accepció de «nina de jugar, especialment quan és luxosa» (*DIEC2*, s. v. *bebè*).

Pel que fa a l'aspecte etimològic, el mot prové del francès *bébé*, i aquest de l'anglès *baby* (Bruguera 2006: 113). Aquesta última forma, per la seva banda, s'origina en l'anglès medieval *aban*, d'arrel onomatopeica, la qual ja reunia el significat d'infant petit

(CNRTL, s. v. *baby*). Durant la segona meitat del segle XIX, les famílies cultivades franceses van adoptar l'anglicisme *baby* per a definir els infants: «un enfant au bras et l'autre habillé comme le baby d'un lord» (Balzac 1855: 192). Paral·lelament, el mot *bébé* es va generalitzar entre els diferents estrats socials com a terme afectiu: «Comme je t'aime, mon petit! M'aimes-tu autant, dis, mon bébé?» (Maupassant 2006: 236). Així mateix, *bébé* pren el sentit de 'petit enfant': «elle tombe sur son bébé qui avait la petite vérole» (Zola 1966: 336). No obstant això, en el segle XIX, el mot no es refereix a un nadó sinó a un infant d'entre dos i vuit anys (Theimer 1996: 85).⁹

Pel que fa a l'accepció de *bébé* com a nina de preu, ens inclinem a situar la primera documentació en francès en el resum de l'Exposició Universal de París de 1855: «Les fabricants français exposent des modèles de petites poupées articulées, connues sous le nom de *bébés*» (Trélon 1856: 1217). Emperò, la veritable difusió del terme *bébé* no va tenir lloc fins a la darreria de la dècada de 1870, coincidint amb l'aparició del model de nina de porcellana esmentat anteriorment.¹⁰ A la fi de segle, l'exportació a gran escala d'aquestes nines arreu del món va suposar l'assumpció, en diverses llengües, del gal·licisme *bébé* per a designar-les. A tall d'exemple, trobem el mot en la peça teatral *La casamentera* de Conrad Roure (1894: 9). El personatge de Flora esmenta una adreça «al costat d'una casa que fan criatures de cartró». De resultes d'aquesta expressió imprecisa, la seva interlocutora insisteix: «¿Ninas, vol dí? ¿Bebès?». Flora respon que «sí, però grosses com criatures de según calsat y fins de tercer». Carme Karr (1902: 404), per la seva banda, ofereix el 1903 una descripció detallada de «dos *bebés*, ab llurs boquetas més xicas que'ls ulls», els quals «somriuen plàcidament per entre las puntas nevadas de las capotas floridas ab rosas menudas, extenent els brassets erts per demunt d'aquell embolum de glassas».

A Palma, els bebès ja es despatxaven a les barraques de la fira del Ram al començament de la dècada de 1880. Atès el seu aire infantil, Mateu Obrador (1880: 1) s'hi refereix com a «nines d'uè, plenes de rissats i flocadures». Deu anys més tard, en canvi, Miquel dels S. Oliver (1890: 1) ja esmenta «sa nina, es *bebé*, com diuan are totes ses atlores». I Pere d'Alcàntara Penya (1896: 142) glossava, al poema *La Fira del Ram*, com «les nines ja riuen / pensant en demà / que damunt la falda / un *Bébé* tendrán//. Un *Bébé* que diga / *Papay* y *Mamay* / y sos ulls hermosos, / quant l'adormim, tanch».

El bebè, a més de l'aire infantil, solia anar equipat amb mecanismes parlants que permetien emetre sons semblants a les síl·labes *-pa*, *-pa* o *-ma*, *-ma*; també comptava amb un sistema bascular on s'instal·laven els glòbuls de vidre, cosa que permetia que tanqués els ulls en inclinar-lo. Per tot plegat, els pedagogs vuitcentistes van interpretar el bebè com la nina que millor es prestava al joc simbòlic de la maternitat i, per això, enco-

9. En català, igualment, el mot *bebè* designa els infants petits però que ja estan en edat de caminar. El 1881, per exemple, *Il·lustració catalana* (núm. 24, 28/02/1881, p. 2) dedicava una crònica a «los balls de criaturas que's donaren á ca'n March de Reus y al Teatre Principal [...]. Allí un *bébé* esbronzava á una seva cosineta per haver pessigat un pastel».

10. Realment, els bebès que es van veure a l'Exposició Universal de 1855 eren unes nines d'origen japonès, que foren el precedent directe dels models francesos de la dècada de 1870, tant pel que fa a les articulacions com a l'aire infantil (Capellà 2013: 53-54).

ratjaven les famílies a regalar-ne a les nenes (Capellà 2013: 52-55). Nogensmenys, aquesta nina al servei de la moral normativa era un objecte de preu. Calia, doncs, dissenyar-ne una d'econòmica per a les filles de les famílies obreres. I aquesta fou l'empresa dels fabricants barcelonins en llançar les primeres pepes.

La pepa, així, va aparèixer com una reacció a la moda dels bebès francesos. I tant els escriptors com els artistes van interpretar una i altra nina com el símbol de dues infanteses, la de la burgesia i la del món obrer, la confrontació de les quals va definir l'imaginari de l'època (Capellà 2013: 54-55). La fabricació tant de pepes com de bebès en terres catalanes va desenvolupar-se sensiblement durant els anys de la Primera Guerra Mundial, per tal com les fàbriques de joguines alemanyes i franceses havien cessat la producció per causa del conflicte. Les convulsions econòmiques que seguiren, durant la dècada de 1920, van afectar sensiblement el mercat de l'art i d'articles de luxe. I, en el camp de la joguina, es va explotar la fabricació de nines de teixit, de cel·luloide i de paper maixé en detriment de la porcellana. Realment, la guerra de 1914 va suposar, a tots els efectes, la fi irrevocable del segle XIX. En endavant, els bebès de porcellana romandrien com a vestigis d'una època esvaïda. No endebades oferien una imatge de la infantesa i de la feminitat que, en el segle XX, resultava obsoleta.

En el camp del lèxic, notem que l'ús del mot *bebè* en l'accepció que ens ocupa decau durant la dècada dels vint, com una conseqüència lògica de la desaparició de les nines de porcellana en el mercat de joguines. Tot plegat, recordem, coincideix amb l'aparició de les primeres documentacions escrites del terme *pepa* i, en el cas de Mallorca, amb la substitució del terme genèric *nina* per aquest mot. Comptat i debatut, fóra lícit suposar que, a partir de 1890, l'ús de l'hiperònim *nina* comencés a escassejar en favor dels hipònims *pepa* i *bebè*. I aquest fenomen s'hauria produït amb més intensitat a Mallorca, on hauria evitat —en uns anys en què el consum de nines prenia un abast sense precedent a la història— la confusió apuntada per Amades entre la criatura i la seva joguina a causa de la conservació del terme *nin*, *-a* en el sentit d'infant.

ACCEPCIONS DE L'IL·LÍCIT

En català, l'aparició del terme *bebè* en l'accepció d'infant escasseja notablement, en la documentació de la fi del segle XIX, en favor de l'accepció de «nina de preu». Per aquest motiu, gosem plantejar la hipòtesi que el neologisme s'hauria creat primerament per a designar l'artefacte. I, de resultes de l'acceptació popular d'aquest producte, el significat del mot s'hauria desplaçat vers l'accepció d'infant, la qual, amb el temps, hauria pres un sentit restringit que abraça, encara avui, la idea de nadó. Tant els bebès com les pepes, de fet, representaven infants d'una edat indeterminada que, segons com, podien recordar la imatge d'una adolescent.

D'acord amb això, és interessant de subratllar que quan la pepa i el bebè s'insereixen en l'imaginari col·lectiu generen nous universos simbòlics que, sovint, en provoquen una veritable inversió de sentit. Les pepes més econòmiques es venien a deu cèntims a les

quincalleries i a les fires ambulants, per la qual cosa foren conegudes amb el sobrenom de «pepes de deu» (*DC-C*, s. v. *pepona*). Realment, destacaven per la complexitat dels seus pentinats de cartró, els talons alts i el maquillatge generós. Per aquest motiu, es va estendre l'ús de l'expressió «semblar una pepa de deu» (Amades, 1965: 85), adreçada a les dones excessivament empolainades o bé vestides amb mal gust. A tot això, el *DIEC2* recull encara avui el mot *pepa* en l'accepció de «prostituta» (*DIEC2*, s. v. *pepa*), les primeres documentacions de la qual són força anteriors de la referent a la joguina. Per exemple, el *DCVB* (s. v. *pepa*) recull el passatge següent extret del setmanari *La Roqueta*: «que vostè o qualsevol altre ciutadà no eren duenyos d'anar p'es carrer sense topar amb qualque colla de pepes que li diguessen: "Senyor, que va de res?"».

Tocant al bebè, nina que com hem vist fou dissenyada al servei de la moral normativa, les representacions populars també en van alterar el sentit primigeni. Juliette Peers (2006: 36) ha observat com, mentre el discurs pedagògic vuitcentista prescrivía de regalar nines a totes les nenes, les actrius de vodevil es fotografiaven amb nines de porcellana als braços. Un cas paradigmàtic fou el de l'actriu polonesa Anna Held, que es definia ella mateixa com una còpia animada del «Bébé Jumeau», una nina patentada el 1886 pel fabricant francès de més prestigi internacional: Émile-Louis Jumeau. És més, va circular el rumor que l'actriu s'hauria fet tatuar la marca comercial «Bébé Jumeau» sobre el cos.

Fóra com fóra, l'expressió «semblar un bebè Jumeau» apareix tant en català com en francès en un sentit similar. Així, per exemple, Simó Alsina i Clos (1900: 2) descriu el disseny d'un home que compara la dona de qui s'ha enamorat amb la nina del reputat fabricant francès: «semblava mes una joguina que altra cosa: petita, rondanxoneta, ben esculpturada's brincava com un jonch, s'escorria com una pastilla de sabó d'olors; ni un bebè Jumeau pot comparar-se á n'ella». En francès, d'altra banda, trobem el personatge Léontine de la narració «La caline des quinze-vingts» d'André Salmon (1918: 138-139), que exclama a l'amant: «je suis toute blonde, mignon, du blond que tu aimes, avec des grands yeux bleus com un bébé Jumeau». I, també a Mallorca, el mot *bebè* en l'accepció de dona jove que atrau les mirades, figura sovint en la cançó picaresca: «sa clenxa a tres sementers / hi duia na Marieta / en es ball de sa Placeta, / que pareixia un bebè» (Ginard 1966: 52).

Aquestes expressions perduren durant tota la primera meitat del segle xx. Llorenç Villalonga (1931: 61), per exemple, se serveix del mot *bebè* per a elogiar la bellesa de dona Obdúlia en la seva joventut: «als cinquanta anys era encara una nina, una verdadera nina, ¡un bebè!». Josep Pla (1952: 251), per la seva banda, es refereix amb to despectiu a unes «pageses grasses i plenes [...], amb una tendència a la pepa, que sempre porten les faldilles una mica més curtes del que són en realitat».

És interessant d'apuntar que aquestes expressions de sentit figurat dels mots *pepa* i *bebè* corresponen, respectivament, a dues accepcions del mot francès *poupée* recollides al *CNRTL*. Notem que la dona comparada al *bebè* prendria el sentit de «femme oisive, qui n'a d'autre souci que celui de sa toilette et qui est frivole, enfantine, immature», mentre que la *pepa* adoptaria el sentit «femme aguichante qui cherche l'aventure; prostituée» (*CNRTL*, s. v. *poupée*).

VERS LA HISTÒRIA D'UN PRENOM

Coromines situa, com hem vist, l'etimologia del mot *pepa* en l'antropònim *Josepa* (DCECH IV, 1984: 484). Tot plegat, cal entendre's com el fruit d'un procés de personificació inherent al joc simbòlic amb l'artefacte, que culmina amb la tria d'un nom de pila per a la criatura de cartró. D'una banda, l'atribució d'un prenom desplega els vincles de la nina amb les pràctiques col·lectives de batejar els éssers artificials: els gegants, el Carnestoltes, els titelles o, fins i tot, aquelles criatures imaginàries que no disposen de suport material més enllà del relat. De l'altra, en una dimensió privada, les nines es bategen juntament amb altres interlocutors muts, com ara els animals domèstics o les fotografies (Corbin 1992: 177-191).

Ben aviat, els fabricants de joguines es van servir d'aquest costum de batejar les nines com a pretext per a dotar d'exclusivitat els seus productes. En aquest sentit, el 1909, la publicitat de la firma *Kämmer & Reinhardt* de Waltershausen anunciava les nines acompanyades d'un antropònim: *Peter, Marie, Hans, Gretchen, Elsa, Carl*, etc. (Lode 2008: 95-111). Igualment, el fabricant barceloní Ernest Soler anunciava, en un catàleg dels grans magatzems «El Siglo» de l'any 1910, uns ninos de pasta que portaven, cosida a la cintura, una etiqueta amb el nom de *Juanito, Perico*, etc. (Capellà 2013: 317-321).

Comptat i debatut, l'exaltació col·lectiva d'aquestes pràctiques culmina amb l'habilitació d'un antropònim —*Pepa*, en el nostre cas— per a designar les nines. És més, aquest fenomen no és exclusiu del català. Tal vegada l'exemple de l'anglès és el més paradigmàtic, per tal com el terme genèric que designa la nina, *doll*, és etimològicament l'hipocorístic del prenom *Dorothy* (OED, s. v. *doll*). En llengua anglesa, el canvi R > L és un fet comú en els hipocorístics: per exemple, Hal en el cas de Harold; Sally en el cas de Sarah. L'habilitació del mot en el sentit que ens ocupa no va tenir lloc fins al segle XVIII, quan va arraonar el llatanisme *poppet*, forma antiga de *puppet*, que avui pren el sentit de «titella» (OETD, s. v. *doll*).

Així mateix, el francès disposa del terme *catin*, hipocorístic de *Catherine*, que des del segle XVIII pren el significat de «poupée»; d'altra banda, de manera semblant al mot català *pepa* també serveix per a designar la «femme de mauvais moeurs» (CNRTL, s. v. *catin*). Encara més, en el francès del Quebec, *catin* ha substituït el mot *poupée* per a designar la nina en un sentit genèric (Corbett 2000: 306), seguint un procés similar al català de Mallorca, amb el canvi *nina* > *pepa* que es produeix en el segle XX.

Comptat i debatut, cada territori ha atribuït als antropònims *Josepa* (*Pepa*), *Catherine* (*Catin*) i *Dorothy* (*Doll*) uns significats propis, que es dilueixen en l'univers simbòlic complex de les nines. Cal advertir que el DIEC2 recull tres accepcions del mot *pepa*. Les referents a la «nina de drap» i a la «prostituta» apareixen, respectivament, en segon i en tercer lloc. En primera instància, però, el mot pren el sentit de «talós» (DIEC2, s. v. *pepa*), és a dir, «d'enteniment obtús, sense vigor» (DIEC2, s. v. *talós*). Per això, no fora desajustat desplegar una xarxa semàntica vers la primera accepció de *catin* recollida al CNRTL, segons la qual esdevé un «terme d'affection adressé à une fille de la campagne» (CNTL, s. v. *catin*).

A més a més, en l'imaginari de l'època, els límits que separen el menyspreu de la bonhomia idealitzada dels camperols no sempre són precisos. El 1855, en el marc de l'Exposició Universal de París, el pedagog Hippolyte Rigault (1859: 8) lloava unes nines vestides amb les robes tradicionals de Normandia i de la Bretanya, de les quals les nenes podien extreure un model d'honestedat que mai no trobarien a d'altres vestides segons la moda de la gran ciutat. Aquest discurs fou recuperat als primers anys del segle xx. Una mostra d'això foren les nines de la dissenyadora muniquesa Marion Kaulitz, aparegudes el 1909 i que vestien les robes dels infants del camp (Lode, 2008: 30). D'altra banda, el 1913, el fabricant francès Fernand Martin va crear, inspirant-se en el personatge d'una tira còmica de la revista infantil *La Semaine de Suzette*, una nina mecànica vestida de bretona que s'anunciava com la «casseuse d'assiettes» (Theimer, 1996: 68). Ras i curt, representava una criada bretona que, en donar-li corda, caminava i li queia a terra la pila de plats que subjectava.

Joan Amades (1965: 84) explica com, a Barcelona, hi va haver el costum de vestir les pepes amb vestits tradicionals de Galícia o d'Astúries, en al·lusió a les noies d'aquests indrets que les famílies benestants llogaven com a dides o minyones. Per la seva banda, l'escriptora gallega Emilia Pardo Bazán (2000: 854) titulà «La pepona» una narració del 1919, en la qual descriu «la muñeca de bobalicón sonreír y ojos azules cual los de un pez tonto».

Recapitulant, el recorregut presentat al llarg d'aquestes línies convida a concloure que la història de la nina no abraça únicament la història d'un objecte sinó, parafrasejant Enric Moreu-Rey (2000), la història d'un prenom. En altres paraules, l'estudi de la nina —i, més concretament de la pepa— exigeix la posada en pràctica d'enfocaments propis de l'onomàstica antropològica. Realment, les raons per les quals les nines catalanes es van dir *pepa* s'escolen en una xarxa semàntica complexa. Tal volta, una observació de Santiago Rusiñol serveixi per a il·luminar la via de futures aproximacions. Quan l'Estevet fou nat, a *l'Auca del senyor Esteve*, la muller del senyor Ramon va decidir «prendre minyona». Era una noia òrfena de vuit anys i «es deia Pepeta, com totes» (Rusiñol, 1985: 33).

BIBLIOGRAFIA

Diccionaris

- AMENGUAL, Joan Josep (1878): *Nuevo diccionario mallorquín-castellano-latín*, vol. 2. Palma: Juan Colomar.
- BOATELLA, Damià / BOSCH, Maties (1877) (1904): *Enseñanza práctica del castellano en las Baleares: Obra destinada á facilitar el conocimiento de la lengua nacional en estas islas*. Palma: Bartolomé Rotger.
- BRUGUERA, Jordi (2006 [1996]): *Diccionari etimològic*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

- CNRTL = Centre National de Ressources et Recherches Lexicales [en línia] <<http://www.cnrtl.fr/>>
- DC-C = Enciclopèdia Catalana (1995 [1985]): *Diccionari Castellà-Català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- DCECH = COROMINES, Joan (1984): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos. 6 Vol.
- DCVB = ALCOVER, Antoni M. / MOLL, Francesc de Borja (1978 [1930-1972]): *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll. 10 vol.
- DDLC = Institut d'Estudis Catalans (2014): *Diccionari Descriptiu de la Llengua Catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans [en línia] <<http://dcc.iec.cat/ddlc/index.asp>>.
- DECat = COROMINES, Joan (1983-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial. 10 Vol.
- DICPC = OLIVERAS DURAN, Sebastià (dir.) (2002-2013): *Diccionari Pràctic i Complementari de la Llengua Catalana* [en línia] <<http://www.dicpc.cat/>>.
- DIEC2 = Institut d'Estudis Catalans (2007²): *Diccionari de la Llengua Catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans [en línia] <<http://dlc.iec.cat/index.html>>.
- DLC = Fundació Enciclopèdia Catalana (1982). *Diccionari de la Llengua Catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- DRAE = Real Academia Española (1914) / (2015): *Diccionario de la lengua española* [en línia] <<http://www.rae.es/>>.
- FIGUERA, Pere Antoni (1840): *Diccionari mallorquí-castellà, y el primer que se ha donad a llum*. Palma: Esteva Trias.
- MASSOT MUNTANER, Josep (ed.) (1970): «Un vocabulari mallorquí-castellà del segle XVIII», *Estudis Romànics*, 13, p. 147-163.
- OED = *Oxford English Dictionary* [en línia] <http://www.askoxford.com/concise_oed/doll?view=uk>.
- OETD = *Online Etymology Dictionary* [en línia] <<http://www.etymonline.com/>>.
- OPTIMOT = *Optimot, consultes lingüístiques* (1995-2014). Barcelona: Generalitat de Catalunya [en línia] <<http://optimot.gencat.cat/>>.
- TERMCAT = Centre de Terminologia [en línia] <<http://www.termcat.cat/>>.
- TERMCAT = *Diccionari de Jocs i Joguines* [en línia] <http://www.termcat.cat/es/Diccionaris_En_Linia/4/>.

Altres publicacions

- ALCOVER, Antoni Maria (1971): *Aplec de Rondaies Mallorquines*. Palma: Moll.
- ALOMAR, Gabriel (1900): «El Ram». *La Roqueta*, núm. 312, p. 1-2.
- ALSINA CLOS, Simó (1900): «Una monada», *L'Atlàntida*. Núm. 154, p. 2.
- AMADES, Joan (1965): *La nina*. Barcelona: Gisberts.
- ANGLADA, Lola (1983): *Les meves nines*. Barcelona: Alta Fulla.
- BALZAC, Honoré (1855 [1841]): *Oeuvres complètes de H. DE Balzac*. París: A. Haus-siaux.

- BONET, Joan (1951): *Els nins*. Palma: Moll.
- CAPELLÀ SIMÓ, Pere (2012): «Les joguines i les seves imatges en temps del modernisme. Barcelona-Palma i el model de París». Tesis doctoral dirigida per Teresa-M. Sala i Jaume de Córdoba. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- CAPELLÀ SIMÓ, Pere (2013): *La ciutat de les joguines. Barcelona, 1840-1918*. Maçanet de la Selva: Gregal.
- CASANOVAS, Martí (1917): «Crònica», *La Revista*, núm. 31.
- CORBETT, Noël (ed.) (2000 [1990]): *Langue et identité. Le français et le francophone de l'Amérique du Nord* [1990]. Quebec: Les Presses de l'Université Laval.
- CORBIN, Alain (1992 [1989]): «Entre bastidores», en ARIÈS, Philippe/ DUBY, Georges (dir.): *Historia de la vida privada*. Madrid: Taurus. Vol. 8, p. 115-313.
- DUARTE, Carles / MASSIP, M. Àngels (1981): *Síntesi d'història de la llengua catalana*. Barcelona: La Magrana.
- DURAN, Llorenç M. (1930): «Evolució mental del nin», *La Nostra Terra*. Núm. 31, p. 267.
- FABRA, Pompeu (1968 [1932]): *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: A. López Llausàs.
- GINARD, Rafel (1966): *Cançoners populars de Mallorca: replegat i ordenat, amb nombroses variants*. Palma: Moll.
- KARR, Carme (1903): «Charitas». *Juventut*. Núm. 175, p. 404-406.
- LODE, Antje (2008): *Sculptur und Puppe*. Berlín: A. B. Fischer.
- MAUPASSANT, Guy de (2006 [1885]): *Bel Ami*. Boston: Elibron classics.
- MORAGUES, Margel·lina (1882): «Sa fira del Ram», *L'Ignorància*, núm. 252, p. 2.
- MOREU-REY, Enric (1993 [1991]): *Antroponímia. Història dels nostres prenomes, cognoms i renoms* [1991]. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- OBRADOR BENNASAR, Mateu (1880): «El Ram», *L'Ignorància*, núm. 40, p. 1.
- OLIVER, Miquel dels S. (1890): «Darrere el Ram», *La Roqueta*, núm. 89, p. 1.
- PARDO BAZÁN, Emilia (2005): *Obras completas*, ed. de Darío Villanueva y José Manuel González Herrán. Vol. 6. Madrid: Fundación José Antonio de Castro.
- PEERS, Juliette (2004): *The Fashion Doll: from Bébé Jumeau to Barbie*. Oxford: Berg.
- PEÑA, Pere d'Alcántara (1896): *El Mosaico. Colección de escritos literarios en verso y prosa*. Felanitx: Bartolomé Reus.
- PLA, Josep (1952): *Els pagesos*. Barcelona: Selecta.
- PONS MASSAVEU, Joan (1887): *La colla del carrer: memorias de xicot*. Barcelona: La Renaixensa.
- RIGAULT, Hippolyte (1859): *Conversations littéraires et morales*. París: Charpentier.
- ROURE, Conrad (1894): *La casamentera*. Barcelona: Biblioteca de «Lo Teatro Regio-nal».
- RUSIÑOL, Santiago (1985 [1917]): *L'Auca del senyor Esteve*. Barcelona: Edicions 62.
- SALMON, André (1918): *Monstres choisis*. París: Nouvelle Revue Française.
- SERRA PAGÈS, Rossend (1926): *Alguns escrits del professor Rosend Serra y Pagès. Col·leccionats a honor del Mestre per les seves dexebls en ocasió del Cinquantenari del seu Professorat (1875-1925)*. Barcelona: Miquel-Rius.
- THEIMER, François (1996): *Les jouets*. París: Presses Universitaires de France.

- TRÉLON, M. (1856): «Jouets d'enfants», *Exposition universelle de 1855. Rapports du jury mixte international*. París: Imprimerie impériale.
- TWAIN, Marc (1918): *L'elefant blanc, robot*. Barcelona: Editorial Catalana.
- VERNET, Maria Teresa (1937): *Estampes de París*. Barcelona: La rosa dels vents.
- VILLALONGA, Llorenç (1931): *Mort de dama*. Palma: Gràfiques Mallorca.
- ZOLA, Émile (1966 [1880]): *œuvres complètes* [Henri Mitterand, ed.]. Vol. 4: *Nana, Au bonheur des dames. La joie de vivre*. Paris: Cercle du livre précieux.